

Oordelen over de opleidingen in de sociologie en de culturele antropologie

A.P.N. Nauta*

Inleiding

Op 1 juli j.l. werden de resultaten van de onderwijs-visitatie Sociologie en Culturele Antropologie gepubliceerd.¹ Ik maak graag gebruik van de uitnodiging van de redactie van *Beleid en Maatschappij* om daar als lid van de visitatiecommissie achteraf een paar opmerkingen over te maken.

De commissie schreef behalve over deze twee disciplines ook over enkele andere, verwante studierichtingen als: ontwikkelingsstudies, personeelswetenschappen, sociale zekerheidswetenschap en vrijetijdswetenschappen. De volle nadruk lag echter op de twee oudere disciplines, waarbij overigens hun vele specialisaties zijn inbegrepen.

De visitatieprocedure behelst een hoofdzakelijk intercollegiale beoordeling van 'het niveau van het onderwijs, de kwaliteit van het onderwijsproces, inclusief onderwijsorganisatie en het niveau van de afgestudeerden', aan welke beoordeling suggesties voor verbetering dienen te worden toegevoegd.² Met deze vorm van visitatie is reeds de nodige ervaring opgedaan: meer dan 15 visitatierapporten zijn inmiddels uitgebracht.

Enkele bevindingen

Het is goed om vooraf op te merken dat in een rapport van deze strekking de kritische opmerkingen de neiging hebben te domineren. De commissie moet immers verbeteringen voorstellen en om dit te kunnen doen moet zij eerst tekorten signaleren. Verder is een positieve opmerking snel en in weinig woorden gemaakt, terwijl een kritische opmerking de nodige adstructie en verantwoording behoeft en daarmee kwantitatief-tekstmatig gaat overheersen.

Daarnaast dient men te bedenken dat een visitatie

zich beperkt tot een bepaald type opleiding. De resultaten kunnen niet worden vergeleken met die van een ander type opleiding. Als veel studenten in de sociologie en de antropologie hun opleiding aan de makkelijke kant vinden, kan men dit niet afwegen tegen wat juristen en letterenstudenten van hun opleiding vinden. Het is mogelijk dat zij ook vinden dat zij het gemakkelijk hebben, of juist niet!

Een paar conclusies springen eruit.

In algemene zin hebben zich twee ontwikkelingen voorgedaan die op de opleiding van grote invloed zijn. De eerste is de dramatische daling van het aantal studenten dat culturele antropologie maar vooral sociologie als hoofdvak heeft. Het rapport haalt Swanborn³ aan die, met betrekking tot de sociologen, voor de periode 1988-1990 aantallen laat zien tussen de 60 (Erasmus Universiteit Rotterdam) en 20 (Katholieke Universiteit Nijmegen en Katholieke Universiteit Brabant). Dit betekent dat de opleidingen een tijd van inkrimping en veelal ook ingrijpende reorganisatie achter de rug hebben. Dit zijn omstandigheden die meestal negatieve sporen op een organisatie achterlaten (en die zijn ook wel te vinden), maar die ook leiden tot vernieuwing en verbetering. Als een relatieve buitenstaander in het universitaire onderwijs heeft mij vooral het laatste getroffen; het sociologie-onderwijs lijkt mij vergeleken met tien, twintig jaar terug duidelijk verbeterd (systematischer, meer op hoofdzaken gericht). Ik maak deze opmerking in alle argeloosheid, zij staat niet in het visitatierapport.

Er zijn voordelen verbonden aan deze kleine aantallen. Het contact tussen student en docent kan relatief intensief zijn en dat zal veel goedmaken van de door de commissie ook geconstateerde tekortkomingen in de studiebegeleiding. Er zijn ook nadelen, bij voorbeeld dat de kleine schaal doelmatigheid in de

weg staat en zelfs een kritische grens kan naderen waar beneden continuïteit en voortbestaan van de studierichting in gevaar komen. De kleine aantallen zijn bovendien ook vaak verdeeld over een veelheid van varianten en specialisaties, hetgeen een indruk van versplintering achterlaat.

Een tweede ontwikkeling is de opkomst en groei van de 'kundes', bovenbouw- en doorstroomstudies. Deze zijn de traditionele studierichtingen aan veel instellingen getalsmatig sterk gaan overheersen. De commissie neemt een wat gereserveerde houding aan ten aanzien van deze nieuwe varianten, zonder overigens een negatief oordeel uit te spreken. Wel noemt zij een aantal problemen die hiervan het gevolg zijn met name. Een daarvan is de ongelijke verdeling van docenten over studierichtingen. De nieuwe richtingen zijn in dit opzicht meestal onderbeëeld. Doorstroming van docenten naar plaatsen waar de behoefte het grootst is, stuit op de culturele en organisatorische weerstanden die van dit soort situaties bekend zijn. Bestuurslichamen zullen trouwens aarzelen bij de allocatie van wetenschappelijk personeel de nieuwe richtingen het volle pond te geven zolang zij niet weten of de explosieve groei duurzaam zal blijken. De commissie vraagt zich ten slotte af of deze studierichtingen ook niet georganiseerd hadden kunnen worden binnen de sociologie-opleiding, als variant of specialisatie. En inderdaad, zo veel verschillen al deze branches van de sociale wetenschappen niet van elkaar.

Blijkens reacties van enkele lezers hebben de krante-artikelen over de visitatieresultaten vooral een negatieve indruk achtergelaten. Het lijkt mij goed er op te wijzen dat over het rapport in de pers niet zoveel geschreven is en dat de artikelen verder onderling natuurlijk ook verschillen. Toch roept die berichtgeving de suggestie op alsof de visitatiecommissie voornamelijk kritiek heeft gehad op de opleidingen.⁴ Is die suggestie juist?

Ja en nee. Ja, in zoverre dat de in de pers genoemde feiten in het algemeen correct zijn vermeld. Nee, voor zover feiten die los van hun context worden weergegeven nu eenmaal gauw een verkeerde indruk achterlaten. Ook de keuze van de 'kop' is natuurlijk van betekenis. Zo is het een feit dat veel studenten het programma 'te licht' vonden, maar te zelfder tijd vermoedt de commissie dat de studierendementen laag

zijn. Vermoedt, want het tekort aan goede registratiegegevens maakt een duidelijke uitspraak niet mogelijk. Eerder wees ik trouwens al op het feit dat van andere studierichtingen *niet* bekend is hoe moeilijk of gemakkelijk de studenten die vinden, hetgeen een billijk oordeel moeilijk maakt. Een tweede voorbeeld. Men kan benadrukken dat de commissie de doctoraalstudies in het algemeen lager becijferde dan de docenten en dat bovendien 13% van de scripties onder de maat werd bevonden. Maar men kan het ook opmerkelijk vinden dat de commissie tot een gemiddeld cijfer van 6,8 kwam (de docenten 7,4) en dat in de oordelen zoveel overeenkomst bestond. Dat het algemene oordeel van de commissie over de kwaliteit van de opleiding niet negatief was, blijkt ook uit haar oordeel over een ander toetsmiddel, de tentamenopgaven. Zij vond dat die meestal op een behoorlijk niveau waren en ook wat betreft hun vormgeving aan redelijke eisen voldeden.

Een rol kan verder ook hebben gespeeld dat bepaalde punten van kritiek die de commissie had, relatief veel aandacht hebben gekregen. Zo waarschuwt de commissie tegen het geven van hoorcolleges als deze te vermijden zijn en wijst zij op de specifieke eisen die deze hoorcolleges aan docenten stellen; zij betreurt het dat er te weinig monografieën op de literatuurlijst staan en maakt enkele opmerkingen over het 'leren schrijven'. Maar het gaat hier natuurlijk om betrekkelijk mineure onderdelen van de opleiding, die zeker niet te sterk in het algemene oordeel mogen doorklinken.

Een paar problemen van de visitatie

Tijdens een visitatie ziet een commissie zich met niet onaanzienlijke problemen geconfronteerd. In de eerste plaats is er het probleem van de *tijdsdruk*. Voor een visite aan een instelling, met meestal meerdere studierichtingen, werd door onze commissie twee dagen uitgetrokken. De te lezen documentatie is dan al van te voren toegestuurd, hetgeen niet wegneemt dat tijdens de visitatie meestal nieuw materiaal beschikbaar komt. In die twee dagen moet de commissie dan meer dan tien gesprekken voeren met een verscheidenheid aan groepen van informanten. Die informanten geven uiteraard verschillende informatie en houden er natuurlijk niet dezelfde opvattingen op na. Vaak zijn zij partij. De informatie moet allemaal

worden gezift en binnen die twee dagen moet de commissie dan tot een oordeel op hoofdlijnen komen. Onder deze omstandigheden is het moeilijk om gedetailleerde inhoudelijke uitspraken te doen. Het is de Visitatiecommissie Sociologie en Culturele antropologie door verschillende betrokkenen verweten dat zij inhoudelijk te weinig op de materie zou zijn ingegaan. Deze docent had gehoopt een advies te krijgen over het gebruik van een bepaald leerboek, gene medewerker vindt in het advies zijn eigen originele didactische aanpak ongenoemd.

Maar men kan zich in alle redelijkheid afvragen of een visitatiecommissie, werkend onder deze tijdsdruk, überhaupt wel tot *inhoudelijke uitspraken* kan en mag komen. De visitatiecommissie Economie heeft daar bij voorbeeld helemaal vanaf gezien.⁵ Duidelijk is in ieder geval dat waar al inhoudelijke uitspraken worden gedaan, deze met de nodige voorzichtigheid en voorbehoud worden geformuleerd.

Met betrekking tot de sociologie en de culturele antropologie zijn wel opmerkingen van inhoudelijke aard gemaakt. Om dit op verantwoorde wijze te doen vond de commissie het belangrijk dat aan drie voorwaarden zou zijn voldaan. In de eerste plaats zou men over een instrument moeten beschikken met behulp waarvan overeenkomstige studierichtingen onderling zouden kunnen worden vergeleken; in de tweede plaats zouden door de commissie minimale eisen van inhoudelijke aard moeten worden geformuleerd; en in de derde plaats zou het mogelijk moeten zijn dat de commissie zich rechtstreeks (dus niet via de beoordeling van de docent) een oordeel vormt over de prestaties van de student.

Onderlinge vergelijking wordt vergemakkelijkt door het feit dat alle betrokken studierichtingen in een betrekkelijk kort tijdsbestek door dezelfde groep mensen wordt gevisiteerd. Maar bovendien heeft de commissie een enquête laten organiseren onder de studenten van deze studierichtingen. Hun reacties leveren ook een belangrijke basis voor vergelijking.

Ook minimumeisen zijn geformuleerd, zij het op een globaal niveau.

Ten slotte deed zich de gelukkige omstandigheid voor dat in de sociaal-wetenschappelijke opleidingen de 'afstudeerscriptie' nu eenmaal een centrale plaats inneemt. Voor het maken van zo'n scriptie wordt veel tijd beschikbaar gesteld, de student wordt de gelegenheid gegeven te laten zien dat hij al datge-

ne wat hij heeft geleerd ook werkelijk kan gebruiken, en last but not least: het niveau van een scriptie laat zich vrij redelijk beoordelen door een buitenstaander die geregeld onderzoeksrapporten, artikelen e.d. onder ogen krijgt. Door steeds de scripties op te vragen van de laatst afgestudeerden en deze te lezen (er werden er 200 gelezen) zonder eerst kennis te nemen van de beoordeling van de docent of begeleider, kreeg de commissie een bruikbare indicatie van het niveau van een afgestudeerde. Uit een scriptie immers blijkt meestal of iemand oog heeft voor wetenschappelijk of maatschappelijk relevante zaken, of hij een onderzoek kan opzetten en aan het verslag op passende wijze vorm kan geven.

Systematische vergelijking van de cijfers die de commissieleden zouden geven en de cijfers die werkelijk zijn gegeven, leverde een interessante, in het rapport vrij uitvoerig verantwoorde analyse op. Daaruit kwam bij voorbeeld naar voren dat, zoals hiervoor al vermeld, de cijfers van de commissieleden in het algemeen lager waren dan de werkelijk gegeven cijfers (een feit dat te verklaren is door de omstandigheid dat een begeleider die nu eenmaal dicht bij de student en zijn worsteling staat, geneigd is allerlei – de commissie onbekende – omstandigheden mede in aanmerking te nemen), maar dat de profielen van de verdelingen redelijk overeenkwamen: de scripties die door de begeleiders lager waren beoordeeld, werden meestal ook door de commissieleden lager beoordeeld en hetzelfde deed zich voor bij de hoger gewaardeerde scripties.

Dit zijn punten die de visitatie en het geven van oordelen en adviezen hebben begunstigd. Zij mogen niet de ogen doen sluiten voor de moeilijkheden die overblijven. De tijdsdruk is al genoemd. Hieraan moet worden toegevoegd dat de *schriftelijke informatie* die de commissie van tevoren kreeg toegestuurd in het algemeen gebreken vertoonde. De studierichtingen zijn gehouden vooraf een 'zelfstudie' op te stellen, die zowel een zelfevaluatie als een bron van feitelijke gegevens moet zijn. De opstelling van zo'n zelfstudie als zodanig wordt meestal positief beoordeeld, ondanks het feit dat deze veel tijd en inspanning vergt. Zij leidt er vaak toe dat men over de opleiding grondig gaat nadenken, met elkaar gaat praten en nieuwe maatregelen gaat bedenken. De kwaliteit van de werkstukken is wisselend, maar gemeen hebben bijna alle zelfstudies dat het cijferma-

teriaal te kort schiet. De registratie van de studievoortgang, tussentijdse mutaties e.d. laat veelal te wensen over. Een algemeen euvel is natuurlijk dat de gepresenteerde cijfers van de verschillende instellingen onderling meestal onvergelijkbaar zijn door verschillen in definitie, telwijze e.d.

De *mondelinge informatie* die tijdens de visitatie zelf naar boven komt heeft weer zijn eigen problemen. Ook al wordt er zorg voor gedragen dat de commissie komt te spreken met alle relevante geleidingen en gremia, er treedt natuurlijk altijd een selectie op. Zo zijn de studenten waarmee de commissie in contact komt meestal de meer actieve onder hun jaargenoten en is het aantal respondenten waarmee de commissie uiteindelijk van gedachten wisselt kleiner dan aanvankelijk gedacht door het simpele feit dat nogal eens dezelfde personen, maar dan in verschillende hoedanigheden (de bekende 'verschillende petten'), voor de commissie verschijnen. Op het feit dat de gegeven informatie vaak verschilt en dat het de commissie aan tijd en kennis van achtergronden ontbreekt om de waarheid te achterhalen, wees ik al.

Voors en tegens

Het belangrijkste positieve effect van een (externe) visitatie is waarschijnlijk dat het de studierichting zelf aan het denken zet over haar functioneren. De visitatie met haar bedreigende openbaarmaking van de resultaten en de mogelijkheid van vergelijking van instellingen brengt een druk op de ketel die een kritische zelfbeschouwing begunstigt.

Daar staat tegenover dat een visitatie tijdrovend is, zowel voor de instellingen, die een zelfstudie moeten opstellen en de commissie te woord moeten staan, als voor de commissieleden zelf, die meer dan een maand beschikbaar moeten stellen voor de visitatie. Van de werkgever is dan wel veel goodwill gevraagd!

Dat de validiteit van de inhoudelijke oordelen nadrukkelijke grenzen kent, merkte ik al eerder op.

De voordelen moeten tegen de nadelen worden afgewogen. De Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU) laat in die afweging kennelijk de voordelen overwegen. Daar is ook wel iets voor te zeggen als men in aanmerking neemt dat er niet zoveel andere bruikbare middelen zijn om de kwaliteit van een universitaire opleiding te bewaken.

* A.P.N. Nauta is secretaris van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Hij maakte deel uit van de Visitatiecommissie Sociologie en Culturele Antropologie. Adres: Plein 1813 nr. 2, 2514 JN Den Haag.

Noten

1. VSNU, *Visitatierapport sociologie en culturele antropologie*. VSNU, Utrecht 1993.
2. Aldus het instellingsbesluit van de Visitatiecommissie Sociologie en Culturele antropologie.
3. Prof. dr. P.G. Swanborn, *De sociologie-opleidingen. Argumenten en feiten*. Utrecht 1991.
4. *Folia* 25-06-93; *NRC-Handelsblad* 01-07-93; *Trouw* 02-07-93; *De Volkskrant* 02-07-93.
5. *Onderwijsvisitatie Economie*, VSNU 1991.